

POL GREVEJAH

**CAVENE
DUSE**

Prevela s francuskog
Gordana Breberina

■ Laguna ■

Naslov originala

Paul Greveillac

LES ÂMES ROUGES

Copyright © Éditions Gallimard, 2016

Translation copyright © 2018 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Za one koji ponovo zaćaravaju

*O, Herr Jesu Christe, doch nicht vorübergeh,
Bleib mit deinem Wort
An diesem Ort.
Dein heiliges Sakrament
Erhalt an diesem End, sonst sein wir wie die Schaf verirrt.
Ach weid' uns selbst, du guter Hirt.¹*

Pripisano
Johanu HERMANU ŠAJNU (1586–1630)
Izvorišta Izraela

„Stvarno bi se reklo da je sve mrtvo,
da su žive duše u Rusiji ustupile mesto
mrtvim dušama...“

Nikolaj GOGOLJ
„Četiri pisma upućena raznim ljudima
u vezi sa *Mrtvim dušama*“

¹ Nem.: O, Gospode Isuse Hriste, ne prolazi pored nas, Neka Tvoja Reč ostane ovde. Sačuvaj na ovom mestu svoju svetu tajnu, jer smo bez nje izgubljeni kao ovce. O dobri pastiru, povedi nas na ispašu. (Prim. prev.)

PROLOG

I

Po tromom zvuku voza, slona koji je klizio po šinama, on nasluti da je vagon krcat. To je bilo vreme najveće gužve. Moskovski metro nije imao ni dvadeset godina. Bio je jedva nešto stariji od njega. Ali već mu je delovao skučeno, zakrčeno, propagandni napori u vezi sa njegovom nadmoći, u vezi sa njegovom avangardnošću u odnosu na sve buržijske metroe kapitalista neće ga navesti da promeni mišljenje. Sva propaganda ovoga sveta, laskavi neoromantičarski (on se ispravi: realistički) mozaici, Lenjinove mermerne biste i biste vođe Staljina nisu ga mogli navesti da zaboravi zadah na beli luk neotesanih seljaka koji su došli u prestonicu, grubo guranje užurbanih građana, kakofoniju vrata koja se otvaraju i zatvaraju poput čeljusti mehaničkih čudovišta. Recimo i ovo: više od milion zatvorenika oslobođeno je sasvim nedavno iz gulaga. I oni koji nisu bili „prognani“ razmiledli su se, unezvereni, širom SSSR-a, u kome su sada zvanično, neminovno živeli – sve dok ne nastupi prirodna

ili neprirodna smrt – pored onih koji su ih zaboravili. Koji su ih ocinkarili.

Pođe mu za rukom da obezbedi privid prostora za rame-
na (koja je podigao kako bi zauzimaio manje mesta), za telo
koje ionako nije bilo naročito glomazno (ipak je zadržavao
dah). Milovao je, u džepu somotskih pantalona, papir presa-
vijen načetvoro, na kome je nažvrljao nekoliko reči, elegiju.
Iskušenje da je izvadi iz džepa i ponovo pročita bilo je veliko.
Ali, prisativši se vitica oko kojih se ona rascvetavala, shvati
da može da je izrecituje. Večni plam, žarač naroda, lomača
za sebičnost. To je bio sasvim pristojan omaž, koji nije imao
čega da se stidi pred tolikim omažima pesnika iz Saveza
pisaca. I on maltene požele da izdeklamuje svoju elegiju,
obznani svoju duboku tugu posle Staljinove smrti. Ali što je
više ponavljao pesmu u sebi, postajalo mu je sve jasnije: 1)
da ju je sastavio u nekoj vrsti neobičnog samopromišljanja,
koje je više težilo obračunavanju sa Staljinom nego veličanju
njegovog nasleđa; 2) da je njegova pesma loša. Ipak, sigurno
je zahvaljujući takvim odama, recitovanim sa govornice na
zasedanjima Komsomola,² privukao pažnju instruktora,
člana partije, koji regrutuje nove kadrove.

Na jedvite jade izađe iz voza. Kad se našao napolju, proči-
ta je ponovo. Iznenadi ga njena očigledna osrednjost. Pocepa
je. Pomisli kako, zasigurno, nije nimalo darovit. I kako je
bio u pravu kad je prihvatio posao. Seti se svih onih praznih
reči koje je, kao dete, sejao po sveskama, salvetama, rasklo-
pljenim kutijama od šibica, kovertama spasenim od vatre,
na poledini letaka krišom skinutih sa oglasne table. Kako je
hartija bila retkost u ratu... Šta jedan klinac može da razume

² Omladinska organizacija, daleki sovjetski rođak pokreta izviđača.

[Svuda gde nije napomenuto da je posredi primedba prevodioca, reč je o primedbi autora. (Prim. prev.)]

o Velikom otadžbinskom ratu... Seti se svog oca, profesora, koji je posthumno odlikovan Medaljom za odbranu Moskve. Pomisli na majku, nastavnicu, čiji je svakodnevni prezir (koji je ona pravdala mrmljajući – kao da je posredi neko prokletstvo – da on postaje cenzor, iako je ona sve učinila ne bi li on dovršio ono što je ona započela, tako što bi se uzdigao u rang pisca) trpeo otkako ju je upoznao sa svojom odlukom da se zaposli u Odeljenju za književnost i izdavaštvo – poznatom i pod skraćenicom Glavlit.

On pocepa svoju pesmu, bez žaljenja, pa uđe u imponantnu zgradu, nedaleko od Kremlja, u kojoj će, počev od tog dana, raditi narednih trideset pet godina. Srce mu snažno kuca. To je mladi Sovjet, pun uverenja na kojima ga je režim odgajao, ispunjava ga neosporni ponos pri pomisli da se, na svoj način, bori za trijumf socijalizma, za preobražaj najdubljih temelja ruskog društva. Nežno sećanje izbi na površinu, kao kad plovak na struni na koju smo zaboravili iznenada prodrma štap: uzbuđenje koje je osetio čitajući *Mladu gardu*,³ preko koje je, sa šesnaest godina, otkrio samopožrtvovanje za odbranu otadžbine, izgradnju socijalizma... Ako bi mogao da spreči da se takve knjige utope u masu gluposti koje se svakodnevno pišu, onda će biti koristan. „Inženjer duša“,⁴ ne najodgovorniji, naravno. Ali biće inženjer duša na svoj način. Pomalo nadzornik duša, ako hoćete. U svakom slučaju, eto šta je rekao sebi kad je samosvesnim korakom prešao preko praga Glavlita. U liftu se jedan deo Katuškova

³ Tema tog romana Aleksandra Fadejeva (1901–1956) jeste junaštvo adolescenata, članova ilegalne organizacije koja se bori protiv Nemaca za vreme Velikog otadžbinskog rata.

⁴ Metafora koju je Staljin koristio za pisce koji služe režimu.

[Staljin je, oktobra 1932, prilikom susreta s ruskim piscima u kući Maksima Gorkog, uz zdravicu naveo reči književnika Jurija Olješe: „Vi ste inženjeri ljudskih duša.“ (Prim. prev.)]

ipak seti, tačnije, ponovo se prepusti razmišljanju o *Mladogardi*. I reče sebi da mu se verzija iz 1945. mnogo više dopala od one iz 1951. – izmenjene na podsticaj Staljina, koji je kritikovao relativno odsustvo partije u prvobitnom romanu.

Vladimir Sergejevič Katuškov rođen je jednog blatnjavog martovskog dana 1930. u Moskvi. Njegova majka je insistirala da mu daju ime Vladimir – u čast Majakovskog. Mesec dana kasnije Majakovski je izvršio samoubistvo. I usvojena je odluka o formiranju gulaga.

II

U poslednjem redu amfiteatra neko se prilično glasno nasmeja. On se napravi da nije čuo i nastavi izlaganje – stajalo ga je silnog truda, zbog njega je probdeo dobar deo noći. Napravi se da nije čuo, ali mu se okrutna strelica upravo zarila negde u visini srca. Proveo je sate i sate pokušavajući da iscedi iz njih te nespretne reči, želeo je da napravi razumljivu uporednu analizu. Ali pažnju studenata, sinova i kćeri bezvoljne nomenklature i nadobudne inteligencije, profesora, istaknutog predstavnika sovjetske, a možda i svetske kinematografije, privlačili su, u najboljem slučaju, njegovi provincijski rečenički sklopovi; u najgorem slučaju, smejali su se u sebi, misleći kako je to previše lepo da bi bilo istinito, kako nipošto ne sme da prekine izlaganje. On u isti mah dobi želju da zaplače i da se bori.

Dete Crnog mora ubačeno u Moskvu, za koje su braća Vasiljev, Ajzenštajn i Gerasimov bili sve i svja. Dete, koje to već dugo nije bilo (ako je ikada i bilo), imalo je stipendiju i došlo je u prestonicu puno nada, koje su mu sada

izgledale neostvarivo, poput nada nekog Gogoljevog lika vrlo skromnih mogućnosti, koji je pregazila zadržta inercija sveta. Zato što je osećao da na osnovu njegove analize, za koju je mislio da treba da mu služi na čast, a koja mu je sada bila poput roditelja kojeg se stidi, ali kome neće moći da uskrati podršku, oni sude o njemu. O njegovom ukusu, o njegovim sposobnostima. Javno i privatno biće. Iskreno je voleo taj film. Isto onako kako ga je volelo skoro pedeset miliona Sovjeta. Mislio je isto kao oni, a te samoproglašene aristokrate kulture upadale su kao razbojnici u kinematografiju, diskreditujući, bez suđenja, popularne filmove. Mislio je isto kao oni, a te aristokrate nisu bile u pravu. Oni su se kleli u Dzigu Vertova i njegov čisti film – ali on je imao zabrinjavajuće sličnosti sa filmom Valtera Rutmana, asistenta Leni Rifenštal.

Stegnuta grla, glasom pretvorenim u mlaz gotov da presuši, održa izlaganje do kraja. Govorio je sebi kako nisu svi takvi, kako među prisutnima ima, bez sumnje, i studenata koji će njegovu analizu smatrati prikladnom. Istina je da se bar u tome nije varao. Sedeći u petom redu, Andrej Tarkovski, koji je bio godinu dana mlađi od njega i koji se upravo vratio iz duge ekspedicije nedaleko od Krasnojarska, pažljivo je slušao o paralelama – ili njihovom odsustvu, koje je pokazivalo dokle sežu režiserove autorske slobode – zbog kojih je filmska verzija *Mlade garde*⁵ bila vredna isto koliko i roman po kome je snimljena.

On završi izlaganje onako kako ga je i započeo: u graji koja nije mogla da se zauzda. Oči studenata bile su uperene napolje. Bio je maj i oni su čekali samo jedno: da idu da se

⁵ Film Sergeja Gerasimova (1906–1985), snimljen prema istoimenom romanu Aleksandra Fadejeva, videlo je preko četrdeset pet miliona bioskopskih gledalaca. To je 1948. bio najgledaniji film u SSSR-u.

cmaču na travnjacima obližnje botaničke bašte. On vrati papire ispisane jasnim, školskim, još adolescentskim rukopisom, u tašnu, koja je bila nova-novcata, ali loše napravljena.

Pavle Ivanovič Goljšenko rodio se u aprilu 1931, kada je ono što će kasnije biti nazvano „gladomor“ već pokazivalo zube. Došao je iz udaljene, hiljadugodišnje Ukrajine, ratarske kolevke Rusije. Ostao je bez oca i majke, pošto su njima, budući da su imali kravu i dve koze, prilepili sramnu etiketu *kulak*. Oduzeli su im ih, u skladu sa uobičajenom praksom, i mala porodica se ubrzo obrela na seoskim putevima u Dnjepropetrovskoj oblasti (epicentru gladi). Roditelji su se žrtvovali zbog Pavla. Prekasno su stigli u Odesu, gde je otac imao staru sestru.

Tetka mu je rano usadila ljubav prema filmu. Brzo se pokajala zbog toga. Neposlušni Pavle je često bežao. I kada su ga, pošto je sa nepunih deset godina pobjegao iz škole, hipnotisale stepenice iz *Oklopnjače Potemkin* koje je snimio Ajzenštajn – iako ih je poznavao – shvatio je da hoće da živi od filma.

I

Raščarana perionica

PRVO POGLAVLJE

I

U Glavlitu je vladala atmosfera iščekivanja kao u „lažnom ratu“,⁶ koju Vladimir Sergejevič Katuškov nije odmah primetio. Katuškov je prvog meseca najveći deo vremena proveo na obuci: u proučavanju *dijamata*,⁷ njegovih ideoloških posledica po književno stvaralaštvo u službi Partije (formalizam i naturalizam). Posledica iz kojih su logično (instruktor je insistirao na toj reči) proisticali, na primer, Zamjatinovo⁸ izgnanstvo, smrtna kazna izrečena

⁶ Lažni rat, na francuskom „čudni rat“ (*drôle de guerre*), na nemačkom „sedeći rat“ (*Sitzkrieg*), a na engleskom „dosadni rat“ (*Bore War*), naziv je za ranu fazu ratovanja u Drugom svetskom ratu, obeleženu nedostatkom većih vojnih operacija. (Prim. prev.)

⁷ Skraćeno od „dijalektički materijalizam“ [rus.: *диалектицизм* – prim. prev.]: materijalistička struja marksizma zasnovana na hegelovskoj dijalektici.

⁸ Jevgenij Zamjatin (1884–1937), autor antiutopijskog romana *Mi*. Optužen za antisovjetizam, otišao je 1931. u izgnanstvo u Pariz, gde je i umro.

trockističkom kontrarevolucionaru i špijunu Piljnaku⁹ i pogubljenje sabotera Babelja¹⁰ (Katuškov nije pokazao zaprepašćenje, ali je bio prilično preneražen ravnodušnošću sa kojom je instruktor, samo nekoliko godina stariji od njega, pomenuo te događaje). Zatim je došlo na red detaljno upoznavanje sa ekonomijom knjige (nabavka papira, utvrđivanje kvota po izdavaču i novinama), posle koga je sledilo upućivanje u *перечень*,¹¹ koji je instruktor, premda nije bio Jevrejin, kao i svi zaposleni u Glavlitu, zvao „Talmud“. Katuškovu je zatim izložen sveobuhvatan prikaz struktura uključenih u književnu produkciju SSSR-a, prikaz koji je instruktor smandrljao na brzinu, kako zbog njegove složene šeme (kojom nije ni sam u potpunosti ovladao), tako i zbog različitih nivoa jurisdikcije – od jurisdikcije Saveza pisaca na lokalnom nivou, preko odgovarajućih regionalnih organizacija, a zatim i onih nacionalnih koje su vršile kontrolu), a i zbog čestih naglih promena uticaja i, istini za volju, odsustva jasno definisanih nadležnosti. Jedva da je i pomenuo Centralni komitet i njegovo Odeljenje za kulturu, koje je, međutim, uvek imalo poslednju reč. Onda najzad predoše na „praktične radove“ – ali Katuškovu uopšte nije bilo jasno je li njima stvarno cilj njegovo usavršavanje u skladu sa linijom socijalističkog realizma ili je njihova prava funkcija potpuno drugačija – recimo, pravljenje dosijea o istinskim razmerama njegove odanosti Partiji, porodičnom

⁹ Boris Piljnjak (1894–1938) osuđen je i pogubljen 21. aprila 1938. Rehabilitovan je 1956.

¹⁰ Isak Babelj (1894–1940) optužen je da je Andreu Malrou odao tajne o sovjetskoj avijaciji.

¹¹ *Перечень*, zvanični dokument koji sadrži uputstva za cenzurisanje, rekapitulira zabranjene teme, definiše pojam državne tajne i navodi spisak zabranjenih autora i tekstova.

[Osnovno značenje ove ruske reči je *spisak*. (Prim. prev.)]

poreklu koje je priznao ili prikrio, skrivenom malograđan-skom načinu razmišljanja.

Ali instruktor je razmišljao o drugim stvarima. I Katuškov nije bio siguran da je uopšte pročitao radove koje mu je predao. Kad se bolje pogleda, oko trista zaposlenih u Glavlitu razmišljali su o drugim stvarima. Katuškov se trudio da ne obraća pažnju na to, ali je neminovno bio zabrinut i razočaran zbog te neshvatljive atmosfere i nezainteresovanosti. Ovo je pokretačka snaga socijalizma u samo jednoj zemlji,¹² mislio je razočarano. Zato što se Katuškovu nije dopadala slika koju su mu kolege slale o njemu samom. Osećao je kako se u njemu javlja iskušenje da naprosto čeka platu, bude neupadljiv i s godinama gomila unapređenja zato što nikome nije smetao, da konačno dobije automobil i, ko zna, jednoga dana čak i daću, umesto da dâ sve od sebe kako bi nešto postigao. Ali činilo se da je svima, od dakti-lografkinja do upravnika, od sekretara do političkih urednika ruske (među kojima je bio i on) i strane književnosti, malo stalo do čitanja, a još manje do kontrolisanja književne produkcije. Ali budimo pravedni prema njima: sovjetska književna produkcija bila je slaba poput plamena prečesto podvrgavanog praznini zvona kojim je poklapan. A dozvoljena strana književnost – Aragon, Breht, Hemingvej, Rolan, Šo, Sinkler, Vajan-Kutirje... ali i Haksli (naravno, energično „uređen“),¹³ Fokner, Grin, Keruak, Selindžer, Stajnbek (Džojks je skinut sa spiska) – bila je jasno ograničena na autore čija produkcija nikada nije bila u potpunosti pošteđena

¹² Očigledna aluzija na Staljinovu teoriju o mogućnosti izgradnje socijalizma u samo jednoj zemlji, bez proleterske revolucije u razvijenim zemljama. (Prim. prev.)

¹³ Roman *Vrli novi svet* u francuskom izdanju iz 1932. ima dvesta osamdeset četiri strane. Kada je 1935. objavljen u Moskvi, u časopisu *Internacionalna literatura*, imao je dvadeset osam strana.

revnosti ni političkih urednika, ni prevodilaca. Zaposleni u Glavlitu – bar neki od njih – bili su, dakle, prisiljeni na nerad. I instruktor je Katuškovu neubedljivo deklamovao uputstva, saopštavao upozorenja kao neki bezosećajni automat. Osim toga, Katuškov, čiji je entuzijazam – razumemo ga – brzo splasnuo, nije znao kako da se postavi.

Međutim, u šaputanjima u hodniku, rečima razmenjenim tihim glasom između dvoja vrata nije bilo samo prinudnog nerada. Bilo je i nečega što je podsećalo na osujećenu zaveru. Svi su, u intimi svoje savesti, bili zaverenici; ali mnogi su to krili i pravili se ludi – sve dok ne bi prošao neki kolega koji bi im ponudio cigaretu ili tobože zatražio njihovo stručno mišljenje o nekom škakljivom pitanju. I onda bi ponovo krenuli tajni sastanci, koji zapravo nisu ni bili tajni. Uvek uvijeno. Uvek šifrovano Morzeovom azbukom koju Katuškov nije umeo da protumači. Zato što su se u Glavlitu, kao i u bilo kojoj drugoj sovjetskoj instituciji, navikli da nemaju poverenja u mnogo ljudi i da budu podozrivi prema svima. Glavlitovi veterani, koji su preživeli čistke, čiji je predznak *a posteriori* bio oličan u „slučaju slavista“,¹⁴ sećali su se svojih istomišljenika nestalih preko noći, često bez objašnjenja, ponekad zato što su bili osuđeni na „deset godina prinudnog rada bez prava na prepisku“.¹⁵

Savetovao se, dakle, oprez i Katuškov je posle mesec dana provedenih u Glavlitu ispravno zaključio da je to najvažnija pouka koju će morati da primenjuje. Na kraju radnog dana,

¹⁴ Slučaj koji je, 1933. i 1934. režirao GPU (tajna policija kasnije integrisana u NKVD, a zatim KGB), sa ciljem da se očiste neki krugovi tradicionalne ruske inteligencije koji nisu pristupili Partiji. Žrtve su prvenstveno bili lingvisti.

¹⁵ Specijalni sudovi su često koristili ovu formulaciju kako bi obavestili porodice osuđenih. Ona je, u najvećem broju slučajeva, značila, u stvari, smrtnu kaznu.

umoran od osluškivanja, smlavljen od nervne napetosti koje nije mogao da se oslobodi, odlagao je povratak u stan koji je delio s majkom i odlazio na bazen.

II

A onda je Katuškov shvatio. Toliko se navikao da živi tako, u senci koju je on bacao, podatan za oblikovanje u njegovim bronzanim rukama i pod njegovim zahtevnim pogledom, kakav je pogled oca koji zna da vredite više nego što mislite. Ali stvarno... pomisli Katuškov, dok su pred njegovim očima, pred zapanjenim očima ostalih putnika koji su uskoro mogli da prerastu u gomilu, dvojica zaposlenih u metrou sklanjala impozantan panoptički Staljinov portret koji je tu visio od dana puštanja Sokoljničeske linije. I on fizički oseti kako curi u provaliju, u prazninu koja je bila ogromna u poređenju sa onom, takođe velikom, koja je ostala na zidu kad je skinut portret. Prazninu spaljene šume. Tegobnu prazninu, zastrašujuće punu nečijeg nenadoknadivog odsustva.

Katuškov je, s razmakom od trinaest godina, proživljavao gubitak oca. Staljin je bio mrtav malo više od godinu dana. Ali on ga još nije bio ožalio, potisnuo je taj važan događaj isto onako kako je do tada – to je sada video na snažnom, neprijatnom svetlu, kao na saslušanju – potiskivao očevu smrt. Sa jedanaest godina nije imao potrebu da oplakuje Sergeja Sergejeviča Katuškova. Staljin je bio tu.

Ali sada...

Portret je bio na podu sa belim pločicama kao neki svrgnuti kralj. Slavljenje Staljinove genijalnosti, podsećanja na njegove podvige i odavanje počasti njegovom večnom nasleđu nizali su se poslednjih godinu i više dana frenetičnije

nego za Vođinog života. Ali te spoljne, maksimalističke manifestacije klizile su preko njega ne nalazeći mesto za koje bi se zakačile i on je bio neosetljiv na tuđe suze, čak se trudio da beži od njih – kao zdrav pojedinac među kužnima. A ono što mu se sada dešavalo – to rastakanje crne rupe... – nije uspevao da objasni sebi utoliko pre što je u Sovjetskom Savezu, i pored nenadmašnog broja psihijatrijskih bolnica, što je, činilo se, moralo da ukazuje na istinsku brigu za mentalno zdravlje sovjetskih građana, psihoanaliza bila zabranjena. Katuškovu je bio nepoznat i sam pojam potiskivanja. Ali stvari treba nazvati pravim imenom.

Katuškovu je dan protekao u preneraženosti kakvu izaziva droga. Reči koje su mu promicale ispred očiju bile su talasići na trupu broda što tone. Kada bi došao svesti, govorio je sebi kako bojažljiva letargija u poslednjih mesec dana konačno dobija objašnjenje. Šta će biti sa Glavlitom? Šta će se desiti sa Sovjetskim Savezom? Šta će sada biti sa svetom? Konačno je bio zaražen onim od čega je, više od godinu dana, sa izvesnim uspehom nastojao da se zaštiti: strahom od ogedala u kome vidimo samo sebe. Iza vaših leđa nema nikoga – osim duhova. Marks. Lenjin. Gorki, Staljin. Duhovi koji su bili ljudi, zahvaljujući kojima je čovečanstvo za rekordno kratko vreme doseglo vrhunce bez premca, i koji su neosporno otišli prerano. Katuškov se seti da je Mojsije umro sa sto dvadeset godina... A da je Staljin živeo makar sto godina?

Katuškov je to slutio: svet kakav je do sada poznavao više ne postoji. Bilo je nemoguće predvideti hoće li ljudi uramiti taj svet kao diplomu kojom se ponose, hoće li održavati sećanje na njega, kao na neku staru pesmicu čije reči zapisuju na poledini vojne knjižice. Ili će pocepati njegovo

zaveštanje pre nego što raseju njegov pepeo sa vrha zgarišta – kao apokrifno jevanđelje.

Ali Katuškov, i protiv svoje volje, ču prigušen smeh ispred sebe. Jurij Zajcev, urednik u odeljenju za stranu književnost (kod njih je stvarno vladalo jeretičko raspoloženje), koga ćemo kasnije ponovo sresti, opušteno sedeći na uglu radnog stola izvodio je ljubavni ples pred plavokosom daktilografkinjom sa konjskim repom. Katuškov je čuo samo poslednju reč vica, ali ga ta reč („Bog“) ispuni nevericom punom mržnje. (Vic je, međutim, prilično dobar – i vaš pripovedač vam ga, drage volje, sa zadovoljstvom prenosi: Neka starica dva sata propušta autobus za autobusom – prepuni su i ona ne uspeva da uđe. Konačno joj to polazi za rukom. Ona obriše čelo i uzvikne: „Najzad! Slava gospodu Bogu!“ Ali vozač je oštro ukori: „Ma šta to govoriš, babuška! Treba da kažeš: 'Slava drugu Staljinu!'“ „Izvinite, družo vozaču“, promrmlja starica posramljeno. „Ja sam žena starovremenska. Odsad ću da hvalim onoga ko je za to nadležan.“ Ali posle nekoliko minuta ona zbunjeno pita: „Družo vozaču, izvinite još jednom, ja sam stara i glupa. Šta bih morala da kažem ako, ne daj Bože, Staljin umre?“ Vozač odgovori: „E pa samo ćete u tom slučaju moći da kažete 'Slava gospodu Bogu!'.“)

Katuškov pomisli kako je u svemu tome najgore što se život nastavlja.

III

Katuškovu je uvek bilo čudno što u njegovom životu ništa nije konačno, niti, da upotrebimo pravu reč, apsolutno. On, pisac i obrazovan čovek, sigurno sklon lepom više od drugih, nikad nije bio zanet umetničkim otelotvorenjima ljudskog

uma onoliko koliko je mislio da treba da bude. Uvek je jednom nogom stajao na zemlji. Ali nema nikakve sumnje da ga je i to što kao obično ljudsko biće nije bio kadar da se „uznese“ – on je toga bio svestan – činilo dobrim Rusom i ponosnim Sovjetom, privrženim *dijamatu*.

Sa Pavlom Ivanovičem Goljšenkom bilo je potpuno drugačije. Goljšenko se u životu sve vreme borio. Protiv surovosti istorije, prave-pravcate sile čiji su se elementi udružili – baš kao vetar i vatra – da upropaste njegov život sa ravnodušnošću narodnog tribuna. Protiv mnogobrojnih zamki koje su iz toga proistekle. Protiv predrasuda pripadnika poluzvaničnih viših kasta, od kojih je bilo teško zaštititi se, utoliko pre što je društvo u Sovjetskom Savezu zvanično bilo besklasno. I kad je Goljšenko mislio kako je danas na poslednjoj godini studija u Moskvi(!), kad se prisećao najvećih uzbuđenja koja mu je pružio film, naježene kože, ekstaze i plača pred branama dignutim dinamitom u vazduh, rekao bi sebi kako je zaista živ – življi od bilo koga drugog. Ta tvrdoglavost života u njemu, koju je možda trebalo nazvati ljubavlju, bila je sve što je mogao da podeli s drugima. I on je do tada živeo opsednut idejom da „pokaže“ bekstvo, san, ideal. Zato što su ga možda upravo to bekstvo, taj san i taj ideal spasli.

On se takođe duboko razočarao kad je saznao vest.

Predvorje Višeg državnog filmskog instituta vrvelo je od studenata. Čestitali su jedni drugima, ljubili se. Rezultati prijemnog ispita okačeni su nekoliko sati ranije na table od plute. Zgrčenom rukom je stezao torbu, koja se s vremenom izobličila zbog njegove manije da ubacuje u nju svakojake predmete. Tražio je svoje ime. Nije ga pronašao. Pao je. Nije, međutim, ni imao pretenzije da postane režiser. Čak ni direktor fotografije, snimatelj ili pak montažer. Ali ipak

se nadao da će postati asistent direktora fotografije, asistent kamere ili – da budemo potpuno iskreni prema vama – bilo čiji asistent. Možda mu se opet istorija nonšalantno isprečila na putu, kao što se ravnodušna planina obrušava na zalutalu ovcu.

A. je stajala iza njega. Brzo ga je primetila – s njegovim radničkim šakama koje su uvek delovale naduveno, s prstima koje je redovno povređivao prilikom pipavih vežbi iz montaže. S njegovim mišicama kolhoznika, koje su u Moskvi bile beskorisne, ali muževne. S njegovim očima tvrdoglave i dobre životinje, bez zadnjih misli i računice. Ona ga uze za ruku. Poslednjih nekoliko meseci ponašala se prema njemu kao ljubomorna i hirovita starija sestra. Ona je, naravno, bila primljena. Režiraće samo jedan film, koji će gledati mnogo ljudi. Onda će se udati za nekog pukovnika. Zatim će podleći povredama zadobijenim u saobraćajnoj nesreći 1977. Sa mesta vozača njene čajke izvući će poznatog glumca – njenog ljubavnika – koji je bio na mestu mrtav. Paziće da u depešama ne pominju njeno ime – njen ljubavnik je, za života, bio dobitnik Medalje narodnih umetnika SSSR-a.

Tako je Pavle Ivanovič Goljšenko postao kino-operater. Njegove debele mišice, kao stvorene da tegle teške rolne filma, nekoliko meseci su usrećivale posetioce bioskopa njenog oca – počasnog člana Partije i starog Ždanovljevo¹⁶ saputnika. A onda se, nakon što je A. na snimanju u Kazanju pronašla rustičnijeg od njega, Pavle Ivanovič Goljšenko stavio u službu zvaničnika Goskina.¹⁷

¹⁶ Andrej Ždanov (1896–1948), bliski Staljinov saradnik, odigrao je veliku ulogu u kulturnoj politici SSSR-a i definisao „socijalistički realizam“.

¹⁷ Skraćeni naziv Državnog komiteta SSSR-a za kinematografiju. [Rus.: Государственный Комитет по кинематографии. (Prim. prev.)]

DRUGO POGLAVLJE

I

Za Vladimira Sergejeviča Katuškova godina 1956. bila je groznija nego za druge. Ali on je opet preživio – i svet oko njega je preživio. Nije se čak više ni čudio zbog toga.

Svijmo na tren gnezdo u Moskvi. Postanimo, na primer, onaj golub koji se šepuri na visini od devedeset osam metara, na vrhu onoga što će uskoro postati *Hotel Ukrajina* – najmlađa od sedam staljinističkih sestara, koja će, kad smo već kod toga, skoro dvadeset godina biti najviši hotel na svetu. Sa svog čardaka imamo panoramski pogled na Moskvu, ili bismo ga bar imali da nam oči nisu nezgodno postavljene sa jedne i sa druge strane glave, koja se klimata kao glava nekoga koga bole leđa. Na severu, tamo dole, reka Moskva pravi oštar zavoj – izreckanog ruba, pošto je uz obalu zamrznuta. Preko nje se pruža funkcionalni odlivak betona i asfalta, novi most,¹⁸ koji će u dogledno vreme biti otvoren

¹⁸ Misli se na Kalinjinski, odnosno od 1993. Novoarbatski most. (Prim. prev.)

uz vojnu muziku i mnoštvo crvenih zastava. Posmatrani iz našeg čardaka, radnici deluju sićušno, njihov broj je zanemarljiv. Dođe nam maltene da im ponudimo pomoć. Zvuci čekića, ubodnih testera i viljuškara nečujni su svaki za sebe, ali svojom mehaničkom robusnošću daju ritam prozračnoj buci prestonice. Tu su zatim, svuda naokolo, ljudi u izbledelim nijansama sive, koji čekaju u redovima za sve i svašta, a obično ni za šta, pošto planska privreda podrazumeva ciklične nestašice.

Što se tiče automobila, njih u Rusiji još nema mnogo. Liste čekanja su duge – i po nekoliko godina. I sva ta vozila su crna, u skladu sa željom Henrija Forda (ali ne samo zbog ekonomske isplativosti). Sa ove visine izgledaju kao dečje igračke koje pokreću nevidljive ruke. U Rusiji još nema mnogo automobila: stoga smo prinuđeni da zapazimo nenormalno veliku saobraćajnu aktivnost na istoku, oko Kremļa. Službene limuzine i policijski motocikli kreću se polako, a zatim nestaju iz našeg vidnog polja da bi se negde parkirali.

Danas će biti otvoren XX kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza. U crnim limuzinama nalaze se preko hiljadu četiristo delegata, pristiglih iz celog SSSR-a, i predstavnici bratskih partija iz preko pedeset zemalja sveta, koji predstavljaju beznačajnu površinu od četrdeset miliona kvadratnih kilometara – to jest više od jedne četvrtine kopna na planeti – oko milijardu ljudskih bića – to jest više od trećine svetskog stanovništva – i 6.795.896 članova Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Delegati su, dakle, iz svih delova sveta (tu su čak i Jugosloveni, pošto je Hruščov uspeo da obnovi veze sa Titom), svih boja kože, svih veličina, ali su ipak (hladnoća obavezuje) prilično jednoobrazno obučeni.

Iza Kremļa, Katuškov, bezimena silueta ispred koje ide para, žuri, s *Pravdom*¹⁹ ispod miške, i ulazi u zgradu Glavlita. U liftu skida ušanku od „ribljeg krzna“,²⁰ čije krajeve nije hteo da spusti, uprkos hladnoći. Ne očekuje ništa od tog dana, ne očekuje bogzna šta ni od XX kongresa koji počinje. Ima nešto više od godinu dana kako je politički urednik u Odeljenju za sovjetsku književnost. Voli svoj cenzorski posao, koji mu omogućava da mnogo čita, i manje-više se svikao na mučnu i sitničavu administrativnu rutinu, u koju je mislio da nikada neće upasti. Glavlitov hijerarhijski aparat je glomazan i, pre svega, zarđao, zaposela ga je stara garda naviknuta da služi kao šalter, manje je obrazovana od njega (on, na primer, tečno čita francuski), mnogo je manje posvećena poslu od njega i, shodno tome, smatra ga jednim od svojih najboljih elemenata. Uostalom, prilično je zadovoljan platom i ne nosi topliju ušanku samo zato što su državne prodavnice ostale bez zaliha. O kolegama misli samo loše, svi su oni, srazmerno ambicioznosti, spletkaroši koji analiziraju književnost onako kako bi proveravali da li cevi koje su sišle sa fabričke trake ispunjavaju tehničke uslove. Kod svih se naslućuje dvostruka ličnost i dvoličnost.

Što se tiče prelaska sa Staljina na Hruščova, Katuškov radije ne razmišlja o tome, iz više razloga: 1) ako razmišljate o nečemu, a nemate mogućnost da o tome raspravljate s nekim u poverenju, to se graniči sa mazohizmom; 2) ako počne da razmišlja, ko zna gde će se zaustaviti; 3) kakav može da bude kvalitet vašeg razmišljanja ako su vam uskraćene

¹⁹ U prevodu „istina“. Dnevni list Komunističke partije Sovjetskog Saveza imao je 1975. tiraž od preko deset miliona primeraka, nasuprot nekih sto hiljada 2013.

²⁰ Sovjeti su ušanke (šubare sa naušnicima) od sintetičkog materijala podrugljivo zvali „kape od ribljeg krzna“. (Prim. prev.)

informacije. Ali ako mora sebi to da prizna, njega reakcionarni, moglo bi se reći „liberalni“ iskorak nepredvidljivog Hruščova plaši i, osim toga, umanjuje osećaj svrsishodnosti njegovog delovanja u izgradnji komunizma. Istovremeno, ako hoće da bude sasvim pošten prema sebi (što je stvarno teško i nije naročito uputno), već mu je dojadilo da ga aparatčici, koji posle romana *Mati*²¹ nisu više ništa pažljivo pročitali, ocenjuju na osnovu broja unetih ispravki, kao da je neki robot sa crvenom olovkom. I, prebacujući samom sebi zbog naivnosti, misli kako možda Hruščov upravo sve to menja.

Ali zaista je previše hladno tog februara 1956. i vreme je da se vratimo u svoj buržujski dom od lišća i grančica, smešten na jednom usamljenom stablu u parku *Gorki* – koje će uskoro biti oboreno da bi se oslobodio prostor za astronomsku opservatoriju.

II

Zadihan, Anton Vasiljev uz tresak otvori vrata svoga stana. Praćen prestrašenim nastojničnim pogledom, ustrčao je uza stepenice hruščovke²² koja je još mirisala na kreč. U autobusu je dobio napad. Da se kasnije ne bi kajao, prekopao je džepove pantalona, lanene jakne, torbice – dok su ga susedi snažno udarali laktovima u rebra. Ali prsti su se vratili prazni. Potvrdili su mu kobni zaborav. Kada bi

²¹ Čuveni roman Maksima Gorkog (1868–1936), objavljen na ruskom 1907. Maksim Gorki je bio počasni predsednik Saveza pisaca SSSR-a.

²² Naziv kojim su označavane jeftine tipske višespratnice građene u Sovjetskom Savezu pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. (Prim. prev.)

Vasiljeva obuzela želja za pisanjem, prsti bi ga svrbeli i srce bi počelo brže da mu kuca. Trebala mu je olovka, smesta, i bilo kakvo parče papira, smesta. On se baci na svoj писаći sto kao smeteni ljubavnik i napisao u dah:

Kada bi pogledao neku ženu, postao bi vrlo ružan. Nije da je u drugim okolnostima bio lep muškarac. Ali nije bio ni ružan. Ipak, imao je nešto odurno, što nije uspevaao da dokuči, i to je odbijalo žene od njega. To ga je ispunjavalo izvesnom gorčinom. Žestio se zbog ukusa žena i žena bez ukusa – mada je i sam bio sklon ženama koje privlače poglede na najbanalniji način i koje najočiglednije prihvataju svoje adute.

Što se tiče žena, one su bile u pravu. Zahvaljujući nekoj vrsti šestog čula, slutile su da je on večiti čežnjivi ljubavnik, skrušeni odbijeni udvarač, strašilo mlohavih mišica i malograđanskog ukusa, čak i u onome što možemo nazvati „rasplamsavanjem strasti“. Možda su naslućivale i njegove tajne tikove. To je bila navika stečena još na izlasku iz puberteta: da dok čita uhvati palcem i kažiprstom dlaku na leđima, iščupa je i na kraju joj posiše koren. Ili pak, opet dok je čitao – pošto je neverovatno mnogo čitao – mahinalni pokret nokta na palcu, koji bi grebao iza njegove ušne školjke. (Nokat bi zatim onjušio onako kako se procenjuje burmut.)

Ali žene su, pre svega, slutile da ih previše želi. I da ih želi sve. I ma koliko se trudio da prikrije biološke nagone koji su ga mučili, one bi ga uvek razotkrile i, kao košute pred lovcem početnikom, izbegavale su čistinu na kojoj bi bile previše izložene njegovom pogledu. Njegovom odvratnom pogledu ili bar pogledu – upravo ga je to mučilo – koji su one doživljavale kao takav. Zato što se on, u suštini – bio je spreman da se zakune u to!

– rukovodio samo časnim namerama, što je, pošto se one nisu ostvarile (daleko od toga), bilo potpuno tačno.

Kako bilo da bilo, on je u odnosima sa *slabijim polom* maštao o otvorenosti koja je, kada je bila iskrena, služila, pre svega, kao paravan nekome ko igra na sve ili ništa. Tom otvorenošću je pravdao mušku, direktnu kupovinu ljubavi od prostitutki.

Što se tiče mlade žene koju je sada posmatrao, to je, pre svega, bila vrlo mlada devojka. I cenzor je još više uživao u njenom proučavanju zato što je osećao trunčicu griže savesti.

Anton Vasiljev spusti olovku. Povrati dah. Reče sebi kako zadaje cenzoru nizak, bezrazložan udarac, podstaknut njegovim ličnim frustracijama. Ali nedostajao mu je poslednji delić da završi prvi broj *Ustrice*.²³ A Vasiljev je bio u sukobu sa Glavlitom – što se više približavao datum za predaju tekstova, to ga je više proganjao rok koji je sebi zacrtao.

Do sada je svim njegovim tekstovima – dva romana, desetak pripovedaka, zbirka pesama – uskraćen *imprimatur*. Bili su tu, u fiokama, kao podstrekači osvete. Vasiljev je ipak oklevao. Sme li da napadne tako direktno i tako rano posle XX kongresa (koji će u očima istorije označiti početak destalinizacije)? To što će svoj časopis nazvati *Ustrica*²⁴ neće biti dovoljno da smekša nevidljivog cenzora. On će imati pred očima Antona Vasiljeva, koji nikad nije tražio partijsku knjižicu. A to mu je bila najmanja greška.

Anton Vasiljev baci pogled na *Izvestija* od toga dana (kupovao je te novine s vremena na vreme, ne zato da bi pokazao svoje svrstavanje uz tu politiku, nego, naprotiv,

²³ Rus.: *устрица* – ostriga. (Prim. prev.)

²⁴ Prema nazivu jedne pripovetke Antona Čehova (1860–1904).

da bi pothranjivao neprihvatanje vlasti u cilju podsticanja kreativnosti). Stupci ispunjeni dosadom. Kao da su disciplinovana slova bila mali vojnici od mastila. I tako, malo-pomalo, Vasiljev se seti nedavnog samoubistva Fadejeva. Alkoholizam. I mada nikada nije cenio Fadejeva ni kao pisca, niti kao generalnog sekretara Saveza pisaca, Vasiljev je imao neprijatan utisak da piša po njegovom grobu.

Je li spreman za prinudni rad, za gulag?

On skinu okrugle naočare i protrlja sinuse. Anton Vasiljev je oklevao još nekoliko minuta. Najzad precrta reč „cenzor“ i zameni je sa „njujorški pisac“. Završi svoju pripovetku, koju će na kraju nazvati *Henri M.: „revolucionar“* – nakon što je razmišljao da je nazove upravo „Cenzor“. Onda otvori prozor, koji je gledao na maglovito moskovsko letnje jutro, i zapali cigaretu.

Dole je nastojnica u sivkastom kombinezonu i sa maramom sa motivom tapeta prošla kroz svetlo ulične lampe kao neka stara mačka koja poznaje svoju četvrt. U istom tom trenutku, u Poznanju je ispaljen poslednji hitac tokom radničkog ustanka,²⁵ ugušenog u krvi, o kome nije bilo ni pomena u *Izvestijima* od toga dana – koja su sada ležala u Vasiljevljevom kupatilu, pored klozetske šolje.

III

Evo u čemu se trideset pet godina sastojao posao revnosnog Katuškova u Četvrtom odeljenju Glavlita, čiji je zadatak bio

²⁵ Ovaj pokret, najpre radnički štrajk, pretvorio se u sukob sa poljskom vojskom (23–30. juna 1956). Vojska je otvorila vatru na civile koji su demonstrirali, ubivši, kako se procenjuje, između pedeset sedam i sedamdeset osam, i ranivši između petsto i šeststo ljudi. Ustanak u Poznanju predstavljao je prvu veliku pobunu protiv komunističkog režima u Narodnoj Republici Poljskoj.

da kontroliše (*sic*) književnost na ruskom jeziku koja treba da bude objavljena u SSSR-u:

Svaki cenzor Glavlita dobijao je od izdavača, u skladu sa tempom koji je uspevao sebi da nametne (postojao je sistem nagrada, stimulacija i počasnih tabli da ih motiviše), dela u obliku rukopisa otkucanih na mašini, koja je njihov urednik već proverio. Po prijemu dela, cenzor bi ga pažljivo pročitao (tačnije, od njega se očekivalo da ga pročita) od početka do kraja (osim ako ne bi unapred stekao predstavu o njemu na osnovu piščeve kartice – pošto je Glavlit imao popis svih pisaca u SSSR-u. Ukoliko bi to bio neki novi pisac, izdavač je morao da dostavi preporuke za mladog „inženjera duša“). Čitao bi pažljivo zato što je, zahvaljujući odličnom vladanju istorijom klasne borbe i, pre svega, besprekornom poznavanju smera u kome ide istorija – a to je uspostavljanje besklasnog društva uz pomoć komunizma – morao da otkrije sve „ideološke greške“ u delima koja su mu dostavljena na analizu. U zavisnosti od grešaka, cenzor je crvenom olovkom zapisivao zapažanja, ispravke i obavezujuće predloge šta treba dodati i izbaciti na samim rukopisima, koji su zatim vraćani izdavaču.

Nakon što bi autor i njegov izdavač uneli izmene (u najvećem broju slučajeva uz guđanje, ali bez durenja), probni otisci su ponovo slati cenzoru (u teoriji, nekom drugom, a ne onom koji je pregledao prvobitni rukopis – ali u praksi...) i on bi proverio jesu li uvaženi Glavlitovi „predlozi“. Ukoliko bi cenzor bio zadovoljan, dao bi dozvolu za objavljivanje. Eto. Izgleda jednostavno i nesumnjivo je tako i bilo. Za beskičmenjaka bez skrupula i ljubavi prema književnosti (bilo je mnogo takvih). Za vatrenog i iskrenog pobornika partijske linije (takvih je bilo sve manje i manje). To izgleda jednostavno, ali okruženje – koje poput zatvoreničkog

pojasa što sputava pokrete obavija slabašno biće, ljudsko biće, što je cenzor zapravo bio, posetioca zoološkog vrta u kome bi reze na kavezima mogle biti podignute s namerom da se naudi – okruženje sa hijerarhijom koja je vrlo jasna, ali i složena zbog rascepkanih snaga u stalnoj darvinističkoj borbi – snaga džinovskih pesnica koje se, na osnovu nedokučivih propisa, „nasumice“ obrušavaju na svoje žrtve (u iskušenju smo da ih tako nazovemo) – guralo je cenzora u besmislenu trku u džakovima, zbog koje bi, u slučaju poraza, mogao da plati visoku cenu: od ukora do gubitka posla, pa čak i gulaga, kako je propisano zakonom. Kada Katuškov pravi prve korake u Glavlitu – da parafraziramo cenjenog pesnika Osipa Mandeljštama, koji je umro u tranzitnom logoru kod Vladivostoka – ne poštuju se više disidentski pisci: zato što ih više ne pogubljuju.* Nego ih izoluju, osiromašuju. Šalju u izgnanstvo.

Napomenimo, osim toga, da su sva dela koja su bila predmet bilo kakve ispravke morala biti dostavljena različitim instancama – među kojima su, na primer, i vojno odeljenje za cenzuru i kancelarija političke policije (drugim rečima, KGB-u). A kada bi neko delo bilo objavljeno, kontrolni primerci su slati odeljenju za štampu Centralnog komiteta (pošto svaka dobra kampanja za lansiranje na tržište – ili ocrnjivanje – zahteva dobro podmazanu mašineriju), kako bi se obezbedilo da, u slučaju potrebe, može ponovo da se pregleda. Zato što se, u zavisnosti od političkih previranja, često ispostavljalo da je neophodno povući sa polica knjige čijoj je ideološkoj ispravnosti istekao rok (recimo, spise Trockog ili Buharina, da pomenemo samo njih) ili za čijeg bi se autora utvrdilo da pokazuje neprijateljsko držanje prema izgradnji komunizma (presuda izrečena, na primer, Solženjicinu).

Ali dok su se Katuškovljevi svakodnevni zadaci malo promenili za trideset pet godina, okruženje u kome ih je obavljao doživelo je značajne preobražaje – čiji je cilj bio da se obezbedi što delotvornija kontrola tekstova. Tako se s vremenom, a naročito od sredine šezdesetih godina, cenzura sve manje obavljala centralizovano, preko Glavlita, a sve više preko cenzora koje su zapošljavala sama preduzeća (novine, izdavačke kuće). Tako su, s godinama, takođe stvorena dodatna tela – kao što su Državni komitet za korišćenje atomske energije ili Komisija za istraživanje i eksploataciju svemira – kako se ništa ne bi provuklo kroz mrežu cenzure. Glavlit, dakle, nije više bio toliko organ za cenzuru, koliko organ za kontrolisanje cenzure. Glavlit je, da tako kažemo, postajao sve transparentniji. Ispostavilo se, na kraju krajeva, da je Odeljenje za kulturu Centralnog komiteta – u prvom redu njegov generalni sekretar (Staljin, a zatim Hruščov, Brežnjev, Andropov, Černjenko, Gorbačov) – uvek bilo glavni cenzor, onaj koji ima poslednju reč. I da su neka dela bila objavljena na osnovu diskrecione odluke dok su druga, *a priori* takođe ideološki ispravna, u najboljem slučaju trulila u nekoj fioci sve dok ih ne bi ponovo otkrili (ukoliko su to zaslužila, ali i ukoliko nisu...); u najgorem slučaju, bila su naprosto uništavana.

Napomenimo takođe da su o dodeljivanju papira – budući da su ga proizvodile fabrike koje pripadaju narodu, to jest državi – u krajnjoj liniji odlučivali oni koji su upravljali imovinom naroda (dakle, države). Ne zaboravimo, osim toga, da istaknemo kako pisci nisu bili nagrađivani na osnovu broja prodatih primeraka, već na osnovu broja proizvedenih primeraka (primeraka koje je, kao što ste shvatili, proizvela država).

Katuškov, sada već naviknut na igre žmurki u svojoj upravi, oseti da se vetar menja. I verovatno je poželeo da, kao i bilo ko drugi, iz toga izvuče korist na ovaj ili onaj način.

Jednog avgustovskog jutra 1956, na njegovom radnom stolu ležao je, u nedostatku stuba srama, primerak prvog broja časopisa neobičnog naziva: *Ustrica*. Kartica autora Antona Vasiljeva, izdavača časopisa i električara po zanimanju, sadržala je poduži spisak tekstova ranije podnetih Glavlitu na pregled: svi su odbijeni zbog dvosmislenosti i ideoloških grešaka različite težine – činilo se, uostalom, sve manje i manje. Vasiljev, osim toga, nije bio član Saveza pisaca, a još manje Partije. Kao i svi saradnici časopisa, uostalom. Katuškovu bi, samim tim, bilo olakšano povećanje dnevne produktivnosti ako bi oštro prepravio *Ustricu* – ili čak naprosto zabranio njeno objavljivanje – pri čemu to ne bi morao potanko da obrazlaže. Bilo je, naime, malo verovatno da Vasiljev uživa podršku na vrhu i, samim tim, ne bi mogao da se žali, s obzirom na Katuškovljeva široka ovlašćenja. Ukoliko bi želeo, pisac-izdavač bi mogao da uputi preklinjuće pismo Hruščovu. Ali on nije bio Bulgakov,²⁶ a pogotovo nije bio Šolohov.²⁷ I mogli bismo da se kladimo da njegovo pismo ne bi otišlo dalje od boce koja zaleđenom rekom Moskvom treba da stigne do mora.

Premda neujednačenog kvaliteta, desetak priča sakupljenih na stotinak strana *Ustrice* nisu, međutim, ostavile Katuškova ravnodušnim. Neke su zagolicala njegovu

²⁶ Mihail Bulgakov (1891–1940) autor je, između ostalog, romana *Majstor i Margarita*, koji je pisao više od deset godina i koji je dovršila njegova žena. Imao je ozbiljne sukobe sa cenzurom.

²⁷ Mihail Šolohov (1905–1984) bio je član Komunističke partije Sovjetskog Saveza i dobitnik Nobelove nagrade za književnost za 1965. Dugo je sumnjičen za plagijat.